

Egypt a Alexandrie v novořecké literatuře

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ

Řekové si byli už ve starověku dobře vědomi toho, za co vděčí mnohem starší egyptské civilizaci a kultuře. V Egyptě nacházely svůj počátek úvahy prvního řeckého filozofa Thaléta a později i Platóna. Egyptu věnoval druhou knihu svých *Dějin* Hérodotos, už on viděl, že *Egypt je darem řeky, totiž mohutné a pracovitě řeky Nilu* (Hdt. *Hist.* 2, 5, 5). Po celý starověk se v řeckých pramenech setkáváme s otázkou, kde má Nil prameny, a Hérodotos prohlašuje, že chce o *Egyptu podat podrobnější výklad, protože je v něm více podivuhodných věcí než v kterékoli jiné zemi* (Hdt. *Hist.* 2, 35, 1). Vždyť Egyptané jako první z lidí podle koloběhu hvězd objevili trvání roku a jako první z lidí začali *používat jmen dvanácti bohů, zřídili oltáře, sochy a chrámy, což Řekové od nich převzali* (Hdt. *Hist.* 2, 4, 2). Z věd kromě astronomie učinili objevy zejména v lékařství, protože měli lékaře-specialisty na různé choroby, v matematice a geometrii, protože nilské záplavy měnily velikost pozemků, podle jejichž velikosti platil majitel daně, což vedlo k rozvoji geometrie a zeměměřičství, a jako první vyslovili myšlenku, že lidská duše je nesmrtelná a že přechází do jiného tvora (Platón). Také Atéňan Solón prý stanovil zákon podle egyptského vzoru.

K největšímu soužití nejdříve řecké a pak i římské civilizace s Egyptem však došlo v tzv. helénistické nebo alexandriinské době spojené s tažením řecko-makedonského vladaře Alexandra Velikého přes Blízký východ do Indie v letech 334–327 př. Kr. Tehdy založil Alexandr, jehož učitelem byl řecký filozof Aristotelés, přístavní město Alexandrii (332 př. Kr.) v nilské deltě. Lodím ukazoval cestu do přístavu maják Faros na stejnojmenném ostrově (viz obálka), který patřil k sedmi divům světa a až ve 14. stol. byl zničen zemětřesením. V současné době tam podnikají podmořský archeologický výzkum francouzští archeologové.

Ostrov Faros však vstoupil i sám o sobě do řecké kultury, poněvadž zde podle tzv. Aristeova dopisu přeložilo sedmdesát překladatelů (z Jeruzaléma jich prý bylo posláno sedmdesát dva, aby tu byly zastoupeny všechny židovské kmeny) pět knih Mojžíšových (tzv. *Pentateuch*) do řečtiny. Králi Ptolemaiovi Filadelfovi bylo totiž údajně doporučeno, aby dal hebrejskou tóru přeložit do řečtiny, aby i tato významná kniha mohla být umístěna do alexandrijské knihovny.¹ Překlad byl považován za Bohem osvícený, poněvadž všichni překladatelé, ačkoli každý z nich pracoval v jiné místnosti, předložili zcela stejný překlad.

Alexandr Veliký založil celou řadu Alexandrií, nejzazší z nich byla Alexandria Eschaté, dnešní Chodžent v Tádžikistánu. Egyptská Alexandrie však byla nejkrásnější a jediná se z nich zachovala i s původním jménem. Alexandr patřil k prvním hlavám států, které chtěly spojením více etnik (Řeků, Makedonců a Peršanů, s nimiž Řekové odedávna bojovali), svým

¹ Viz SOUŠEK (ed.) 1995, 19–77.

sňatkem s princeznou Roxanou, dcerou sogdijského aristokrata, a nařízenými hromadnými sňatky svých vojáků s Peršankami vytvořit mírumilovné soustátí ve spojené multietnické říši, což se mu však nepodařilo. Alexandr na svém tažení při návratu, který si vynutili jeho vojáci, zemřel, rakev s jeho ostatky byla dopravena do Alexandrie, jeho hrob však dosud nebyl nalezen.

Po Alexandrově smrti (323 př. Kr.) si jeho říši rozdělily dynastie jeho bývalých velitelů – nástupců, řecky *diadochů*. Makedonii ovládli Antigonovci, Sýrii Seleukovci a Egypt Ptolemaiovci. Ti pak zde vládli od Ptolemaia I. Sótéra (Spasitele) až po Kleopatru (30 př. Kr.), jejíž partnerství nejdříve s Juliem Caesarem, s nímž měla syna Kaisariona (Caesari-ona), a poté s Markem Antoniem se stalo námětem řady literárních děl (W. Shakespeare, G. B. Shaw) i filmů. V ptolemaiovské době se Alexandrie stala předním kulturním centrem řecko-římského světa.

Období vlády prvních Ptolemaiovců se stalo pro Egypt obdobím kulturního rozkvětu. Německý historik Droysen je označil termínem helénismus. Především zde Ptolemaios I. založil *Musaion*, vědecké pracoviště se slavnou *Alexandrijskou knihovnou*, jejíž stavbu dokončil jeho nástupce Ptolemaios II. Filadelfos. V době Caesarově prý tato knihovna vlastnila 700 000 papyrových svitků.² Ptolemaios II. prý často získával tyto svitky z lodí připlouvajících z Řecka, dal je opsat, nechával v knihovně originál a vracel jen opis. Takové svitky jsou v katalogu označeny slovy *ek neón* (z lodí). Při Caesarově dobytí Alexandrie byla knihovna poškozena požárem, zničena byla prý podle jednoho výkladu roku 417 křesťanskými mnichy na příkaz císaře, nebo až při dobytí Alexandrie Araby roku 643. Koncem 20. stol. vyhlásil Egypt ve spolupráci s UNESCO konkurz na projekt výstavby nové *Alexandrijské knihovny*, v němž 25. 9. 1989 zvítězil norský projekt (konkurzu se zúčastnilo 1258 architektů). Tato nová *Alexandrijská knihovna* má opět soustředit vrcholná díla různých civilizací a epoch a má pojmout nejméně osm milionů knih. Pokud bylo možno posoudit z televizního dokumentu, jde nyní o knihovnu moderní, vybavenou nmodernější technikou. Oficiálně byla inaugurována 16. 10. 2002.

Papyrus vyráběný ze stejnojmenné rostliny umožňoval pomocí tvrdého stébla papyru (*kalamu*) a inkoustu snadnější a rychlejší psaní textu než chaldejské rytí do hliněných destiček, a tak i rozmnožování literárních textů a také jejich opravování. V Alexandrii se proto vyvíjela i řecká filologie a knižní trh, existovaly i soukromé knihovny, o nichž si můžeme učinit představu podle zachovaných zlomků papyrů.³ Když Arabové v 7. stol. uvrhli na obchod s papyry embargo, vynalezli v syrském Pergamu pergamen vyráběný z ovčí, kozí nebo telecí kůže, který byl pevnější a trvalejší, pro výrobu kodexů, používaných zprvu hlavně při liturgii v křesťanských chrámech. Zde je třeba připomenout, že papyrus (a v nové době vznik nového filologického oboru papyrologie)⁴ znamenal i zachování řady starověkých

² PARSONS 2008, 63–79.

³ OTRANTO 2000, 10–23.

⁴ DOSTÁLOVÁ et al. 2008².

literárních děl nebo alespoň znalost o nich díky literárním zlomkům. Není bez zajímavosti, že mezi těmito texty jsou i překlady původních egyptských textů, zvláště narativních. Už řecký romanopisec Héliodóros (4. stol.) prohlásil, že *jakákoliv egyptská povídka se jeví svůdně řeckému sluchu* (Heliod. *Aethiop.* 2, 27, 3). Tak se zachovaly řecké zlomky románu o Sesonchosidovi, o Amenofisovi, o Tinufisovi, vyprávění Sinuhetovo, *Příběh dvou bratří*. Zdá se, že nejrozšířenější moderní literární žánr – román – má svůj původ v Egyptě.

Pokud se týče řecké menšiny v Egyptě, nelze podle řeckých papyrů odhadnout její tehdejší velikost, protože i Egypťané (v poslední fázi Koptové) se často vzděláním a používáním řečtiny i řeckých jmen helenizovali. Už podle Isokrata se Řekem stával každý, kdo nabyl řeckého vzdělání (Isoc. *Panegyric.* 50, 6). I za římské nadvlády byla latina jen jazykem státní správy a armády a řečtina zůstala jazykem vzdělání a kultury. Koptové později vytvořili vlastní křesťanskou koptskou církev, jejímž liturgickým jazykem zůstala koptština.

Roku 30 př. Kr. se stal Egypt součástí Římské říše a po jejím rozdělení na západní a východní část součástí Východořímské, tj. podle dnešní terminologie Byzantské říše, jejíž obyvatelé se sami stále nazývali *Rómaioi* (Římané), a to až do roku 1517, kdy se Egypt stal osmanskou provincií a zůstal jí do začátku první světové války. Tehdy se Egypt stal britským protektorátem a roku 1922 nezávislým královstvím (po zániku Osmanské říše), ale britské okupační jednotky tu zůstaly až do roku 1936.

Jak již bylo řečeno, roku 643 obsadili Egypt Arabové a roku 1517 se stal osmanskou provincií. Z tohoto dlouhého období máme o Egyptu jen málo zpráv.⁵ Pro vznik novodobé řecké komunity v Egyptě je důležitá doba Muhammada Alího.⁶ Ten se stal roku 1805 osmanským místodržitelem Egypta, sám byl albánského původu a řeckou civilizací znal. Stal se zakladatelem dynastie egyptských vládců, později králů, kteří tu vládli do roku 1952. Jeho syn Ibrahim velel tureckému loďstvu v bitvě u Navarina (1828), kde zajal mnoho Řeků, kteří měli být prodáni do otroctví na trzích v Káhiře a v Alexandrii. Na nátlak britské strany byli však osvobozeni a postupně se stali členy řecké komunity v Egyptě. Úmyslem Muhammada Alího bylo vytrhnout Egypt z osmanské nadvlády a orientovat jej spíše ve směru vyvinutější evropské civilizace. V tom mu měla být nápomocna i řecká komunita,⁷ která se stala důležitou součástí hospodářského a sociálního života v Egyptě, zvláště v Alexandrii a v Káhiře. Řada Řeků, kteří odešli z vlasti za prací do Egypta, tam v polovině 19. stol. zbohatla, zvláště díky pěstování bavlny a tabáku,⁸ a stali se velkými mecenáši řeckých institucí v Egyptě (školy, nemocnice, sirotčince, starobince) i v místech, odkud pocházeli. Jedna z těchto rodin (G. Spetseropulos) měla i monopol lodní plavby na Nilu a asi 5 000 Řeků se zúčastnilo prací na stavbě Suezského průplavu v polovině 19. stol. Kolem roku 1927 žilo v Egyptě téměř 100 000 Řeků, roku 1947 jen v Alexandrii 37 000. Postupný úbytek komunity souvisel

⁵ Viz níže úryvek z románu Stratise Tsirkase *Netopýr* (TSIRKAS 1965, 227).

⁶ O Muhammadu Alím viz KAZANTZAKIS 1981, 67.

⁷ O řecké komunitě v Egyptě v 19. a 20. stol. viz TOMARA-SIDERIS 2003, 97–113.

⁸ Viz níže úryvek z novely Eleni Voisku *Možná jste je znali i vy* (VOISKOU 1992, 27).

s Násirovou revolucí 23. 7. 1952. Řecké komunity nevyvíjely jen hospodářskou činnost, ale i činnost kulturní, např. vydávání časopisů či pořádání přednášek, dokonce i literární aktivitu, v níž si však zřídka všimaly života svých egyptských spoluobčanů. Z Kavafisových básní sem lze počítat 3–4 básně, které ovšem sám neuveřejnil, z Tsirkasových děl sbírku básní *Feláho* (*Fellachi*), Eleni Voisku pak zajímal život Řeků v Egyptě.

Kavafis zahrnuje řecké, resp. řecko-římské dějiny včetně tehdy ještě málo pěstovaných dějin byzantských až do pádu Konstantinopole roku 1453. Je to dáno jeho původem z oblasti mimo vlastní Řecko, ale také publikací *Úpadek a pád Říše římské* Edwarda Gibbona (1737–1794). Gibbon tuto knihu vydal v letech 1776–1788, a jak víme z poznámek, které si Kavafis při její četbě činil, tuto knihu při psaní svých básní používal. Jak upozorňuje Josef Polišenský v doslovu k českému výboru z tohoto díla, bylo *téma úpadku a pádu světové říše v době Americké a na práhu Francouzské revoluce nesmírně aktuální*.⁹ Gibbon podle Polišenského považoval starověkou civilizaci za jeden z vrcholů lidské společnosti a její pád za tragédii pro celý tehdejší svět.¹⁰ Gibbonův zájem o východní větve Římské říše byl ve své době něčím novým a Gibbon se tak zasloužil i o počátky byzantologie. Zde lze připomenout, že básníka Kavafise (pod anglickým jménem Cavafy) připomíná i turecký spisovatel a nositel Nobelovy ceny Orhan Pamuk v knize *Istanbul*¹¹ při popisu domu jeho prarodičů na březích Bosporu v městečku Therapia (nyní Tarabya). Literární postavou jako „genius loci“ se stal Konstantinos Kavafis v prvním dílu tetralogie *Alexandrijský kvartet* Lawrence Durrella z roku 1957 nesoucím název *Justina*.¹² Durrell působil během války na *Britském velvyslanectví v Egyptě* (1944–1945). Kavafis v jeho románu vystupuje jako *náš starý básník* a Durrell v několika případech použil nebo volně přeložil pět Kavafisových básní.

Kavafis (snad při svém dvouletém pobytu v Konstantinopoli) byl inspirován k básním o některých postavách tohoto období. Teorii o nutném zániku dlouhotrvajících říší podle zákonů přírody znali však už Byzantinci. Politik a myslitel přelomu 13. a 14. stol. Theodóros Metochités (1260–1332) soudil, že osudy států a říší jsou dány přírodním zákonem a že žádná říše nemůže trvat věčně.¹³

Lze říci, že Kavafis (1863–1933) byl „alexandrijským básníkem“ v onom smyslu, jak to platilo o básnících helénistického období. Skladatel mimů Hérondas, jehož objev na papýru oslavil Kavafis básní z roku 1892, napsal o Egyptu (Herond. *Mimiambi* 1, 26):

*Všechno, co existuje a co se děje, najdeš v Egyptě,
bohatství, palestru, sílu, slunečný jas, slávu,
bohyně, filozofy, zlato, mladé muže,
Musaion, všechny statky, které potřebuješ.*¹⁴

⁹ GIBBON 1983, 400.

¹⁰ Ibid., 401.

¹¹ PAMUK 2006.

¹² Do češtiny přeložil Vladimír Medek. Viz DURRELL 1989.

¹³ DOSTÁLOVÁ 2003², 274–276.

¹⁴ Přel. autorka.

Tímto bohatstvím Alexandrie se inspiroval i Kavafis. Podívejme se nyní na některé Kavafisovy básně čerpající z jeho znalosti helénistických a římských dějin a kultury souvisejících s egyptskými dějinami. Jako příklad Kavafisovy poezie uvádíme jen dvě básně, protože český překlad celého jeho básnického díla vychází v nakladatelství Mervart v roce 2013.

Králové Alexandrie

*Obyvatelé Alexandrie se shromáždili,
aby spatřili děti Kleopatřiny,
Césarióna a jeho malé bratry
Alexandra a Ptolemaia. Poprvé
je přivedli do gymnasia,
aby je prohlásili králi
za skvělé vojenské přehlídky.
Alexandra – toho prohlásili králem
Arménie, Médie a Parthů.
Ptolemaia – toho prohlásili králem
Kilíkie, Sýrie a Fénicie.
Césarióna, jenž stál stranou,
zahalen v růžové hedvábí,
na hrudi věnec z hyacintů,
jeho pás – dvě řady safírů a ametystů,
na nohou opánky z bílých pásků
vyšíváných růžovými perlami –
toho prohlásili větším králem než malé bratry –
toho prohlásili Králem Králů.
Alexandrijští jistě dobře věděli,
že to jsou jen marnivá slova.
Ale den byl horký a plný poezie,
nebe blankytně modré,
alexandrijské gymnasion –
skvělý zázrak umění,
vybraná nádhera dvořanů,
Césarión sám půvab a krása
(sym Kleopatřin, krev Lágovců),
a Alexandrijští pospíchali k slavnosti
s nadšením a provoláváním slávy
řecky, egyptsky a někteří i hebrejsky,
okouzlení tou krásnou podívanou,*

*ač sami dobře věděli, jakou mají cenu,
jak prázdná slova jsou ta království.*

Sláva Ptolemaioců

*Jsem Lágovec, král. Mně náleží
(s mou silou a bohatstvím) život oddaný rozkoši.
Není tu žádný Makedonec ani barbar,
jenž by mi byl roven nebo se mi blížil.
Směšný je Seleukovec s jeho hrubou nádherou.
Jestli však hledáte něco jiného, jen pohledte –
Město je naším učitelem, vrchol všeho řeckého,
vrchol vši moudrosti i všeho umění.
1911*

Druhým básníkem, kterého okouzлил Egypt (nazýval jej Arapia),¹⁵ byl Nikos Kazantzakis (1883–1957) v eposu *Odysseia*,¹⁶ který považoval ze své hlavní dílo. Už v září 1924 píše z Iraklia své pozdější manželce Eleni Samiu: *Píše Odysseiu, mé srdce se rozplývá: Odysseia, Helena, Nefreteté, můj Bůh, jaký mám strach, aby se zachránili v dokonalém verši. Odysseia je kniha, kterou nechám u sebe do hrobu, jako staří Egypťané brali s sebou malý člun, aby přepluli do Hádu. A téhož podzimu pokračuje: Tyto dny a noci má hlava svítí vizí krétské a egyptské civilizace. To jsou první dvě zastávky druhé cesty Odysseovy.* Jak to později vyjádřil verši v eposu:

Od. 10, 688–689:

*Těžké je umění, bratři, těžší než zlatá koruna
těžší než seřadit vojsko je dokázat seřadit slova.*

Jeho dojmy z Egypta poznáváme z dalších dopisů, které posílal své budoucí ženě v únoru roku 1927, a z popisu cesty v novinách *Eletheros Logos* (3. 4. – 3. 5. 1927). 1. února 1927 sděluje z Káhiry: *Chodíme po mešitách, po trzích, div je tato země, toto město, neusadily se ještě ve mně.* A hned dalšího dne pokračuje:

Nepopsatelné poklady v muzeu – Tutanchamonův hrob, celý ze zlata, všechny jeho královské šperky, zbraně, strážci, vše ze zlata s tajemnou září, vzrušující pocit strachu, protože veškeré úsilí je marné a pohlcuje je země, stejně jako naše srdce ... naše oči se nemohou

¹⁵ KAZANTZAKI 1977⁶, 141.

¹⁶ Ibid., 142; viz též DOSTÁLOVÁ 1965, 272–284.

Egypt a Alexandrie v novořecké literatuře

*nasytit. Víte, jak miluji egyptské umění – jako Odysseus jsem chodil a snažil se, abych uchvátil a vzal sebou na loď všechno bohatství. O Sfinze s Vámi budu mluvit, až se vrátím. Sfinza je hrozné oko, které hledí plně strachu otevřeně do pouště. Nikdy jsem neviděl obraz ušlechtilé ztracené duše člověka...*¹⁷

7. 2. 1927 posílá dopis z Luxoru, v němž shrnuje největší dojmy ze své cesty:

*Nil plyne klidně, napájí a zúrodňuje vše, čeho se země dotýká. Div je ten velký hřbitov faraonů ... div je také děsný, teplý a úrodný písek dále od vod Nilu, div je i Nil se svou zelení, živočichy a feláhy. Já, který tak silně miluji i ono „ano“ i „ne“, se raduji ze dvou tváří Egypta – ze zeleně i ze šedivého písku. Co nejvýznamnějšího jsem viděl: Sfinza a dále za stromy, poušť, která tu číhá ... dívám se na Nil, široký, pomalý, klidný ... uprostřed plavou žraloci s otevřenou ohavnou tlamou a nad nimi poletují modří ptáci s červenými bříšky nebo zcela žlutí kanáři. Jaký div je tato země, jak všechno je uspořádané, aby se radovaly naše oči a náš mozek!*¹⁸

9. 3. 1927 sděluje Kazantzakis dopisem z Alexandrie, že odjíždí z Egypta. Jedna věta tohoto listu snad osvětluje, proč se básník nesetkal ani s Kavafisem, ani s žádným jiným autorem z řecké menšiny: *Tady je množství vrělých přátel, literární život atd. Mám je velmi rád, ale chtěl bych být sám. Vnímání Egypta je ve mně ještě velmi ostré a nechci mluvit s lidmi.*¹⁹ Ale o Kavafisovi se po jeho smrti vyjádřil takto: *Smrtelník, který dokázal stát se nesmrtelným.*

Podívejme se nyní, jak Kazantzakis vyjádřil tyto dojmy z Egypta ve svém eposu, jak těmito obrazy vyjadřoval své filozofické názory (vztah k Bohu, strach před smrtí a své tehdejší názory na lidskou společnost) a jak velkou úlohu tu hraje řeka Nil, odedávna opěvovaná řeckou poezií, tázající se po pramenech této řeky. Egyptu tu vládne Helena Trojská, kterou tu podle jedné báje při návratu od Menelaa zanechal Paris. Všimněme si nyní, jak se dojmy sdělované v dopisech projevují ve verších *Odysseie*:

Od. 9, 1246–1247:

*Buď zdráva, Arábie, buď stále zdráva, veslujte rychle,
už noc je pryč, teď brzy ráno připlujeme k ústí řeky.*

Od. 9, 1256–1280:

*Nuž, druži, teď jsme přistáli u té nejdelsí řeky světa,
skryté v temnotě, nedostižné jsou její božské prameny,*

¹⁷ KAZANTZAKI 1977⁶, 201.

¹⁸ Ibid., 199–200.

¹⁹ Ibid., 204.

Růžena Dostálová

*vždyť někteří soudí, že z nebe pramení a proudí,
a jiní zas, že nitro země se stepí zrod jí dávají,
a druzí zas ji svádějí tam z vysokých zasněžených hor.*

(Návštěva pohřebiště)

Od. 9, 344–345

A jednou v poledne, zbystřily zas mé oči a vidí

Od. 9, 360

v záři slunečných paprsků stoupá pára z pohřebiště.

Od. 9, 363–368

*A dole na zádech leží mrtví s rukama zkříženými
a prsa jejich jsou plna vonných mastí a kouzelných slov,
v zubech drží klíč, aby jejich duše se jednou vrátila.
Dav se po hrobech prochází a šlape po mrtvých.*

...

*„Jak sémě zasívají mrtvého, však sémě nevyraží!“
Tak promluvil lučištník obdivuje trpělivost člověka
i jeho nemoudrost a jeho odvahu bojovat s Charónem.*

(Sfinga)

Od. 9, 420–473

*Ach, v písku vidím šelmu, Bože můj, a ta mne teď pohltí!
Z písku vystoupila náhle ta bezvlasá hlava démona,
jen vytesaná do skály, bledá, s velkýma očima.*

...

*A teď dotkni se jí rukou, abys poznal, že to není přelud,
jen otesaný kámen, jenž každého rána zdraví slunce.*

...

*A volá, ach, synu, pomoz mi, zbav mé srdce písku,
a já slyším, padám na zem a svými nehty prudce ryji,
abych osvobodil boha a má duše se neudusila.*

Od. 9, 201–207

*Proč jedni pracují na slunci, druzí ve stínu jedí?
Proč dělník z řeky bláto vynáší a vyprazdňuje řeku,
pak seje obilí a sklízí, sám však jen po chlebu touží?
„Co je to, dítě mé, že nařkáš, na co stále myslíš?“
Tak smutná, ubohá matka se dítěte ptá, chce poznat příčinu.
„Ach, nešťastná matko, chléb,“ jí bolestně odpovídá syn.
Trpí lid těžce skloněný k zemi a k Bohu volá „Pomoc!“*

V 10. zpěvu dává Kazantzakisovi jméno řeky Nil (řecky *Νεῖλος*, výslovnost Nilos) příležitost ke slovní hříčce Nil – Lenin a k uvedení této postavy a revoluce utlačených, jím vedené v Egyptě. Básník tak uplatňuje poznatky získané za pobytu v Rusku roku 1925.²⁰ Jméno Nilos, jak víme z papyrů, bylo opravdu ve starověkém Egyptě časté:

Od. 10, 1236–1237

*A Nilos vstoupí rychle do vojska a odejde do války,
tak bránu odboje a svobody otevře v lidských srdcích.*

Od. 10, 491–496

*„Ach, velkou sílu jsem poznal v tomto cizinci, mí bratři,
mně zdá se, že z dálky přichází tento muž, snad plamen z Kréty,
nechť teď i on vrhne požár na zemi, rudý blesk mezi nás!“*

Ale Nilos se tiše usmál, jen potřásl svou holou hlavou:

*„Však zdá se, že on je loďař a pán, jenž s plamenem si hraje,
nuž nechť šíří dále prostor, který my přinášíme na zem,*

Od. 10, 552–555

ať šťastně přijde s pochodní, však chce-li, nechť!

*Však jednu věc dobře vím, bratři, Bůh, který se oděl v roztrhané hadry,
sem sestoupil, aby odstranil pány.“*

Kromě několika zpěvů *Odysseie* vzpomíná Kazantzakis na Egypt i v druhém dílu popisu svých cest,²¹ kde opět věnuje pozornost Nilu (str. 33–41). Zde Kazantzakis vzpomíná i na návštěvu u básníka Kavafise. Zde si v duchu recitoval báseň *Bůh opustil Antonia* i její poslední verš: *rozluč se s Alexandrií, kterou ztrácíš.*

Jako Kréťan se samozřejmě diví, že Egyptané nikdy nevolali po svobodě, ale obdivuje jejich žízeň po nesmrtelnosti. Egyptan chce zvítězit nad smrtí a chce, aby jeho život pokračoval i po smrti. Nejvýjimečnější duchovní fyziognoiii Egypta mu představuje básník Kavafis, který má všechny typické vlastnosti výjimečného muže dekadence.

Kazantzakis ovšem na několika místech tvrdí, že v jeho žilách koluje arabská krev. V knize *Hlášení El Grecovi* v kapitole *Předkové*:

Rod mého otce pochází z vesnice nazvané Barbaři. Když byzantský císař Nikéforos Fókas v desátém století Arabům odňal znovu Krétu, shromáždil všechny Araby, kteří přežili krveprolití, do několika vesnic. Proto těmto vesnicím říkali Barbaři. A v jedné z nich zapus-

²⁰ ALEXIOU 1966², 283.

²¹ KAZANTZAKIS 1981.

*tili kořeny předkové mého otce. Všichni mají charakterové vlastnosti Arabů. Vliv této iluze, že v mých žilách koluje arabská krev po otci, je pozitivní a plodný.*²²

I jeho druhá manželka Eleni vzpomíná, že jí často říkal: *V podstatě jsem Arabem, podívej se na můj pohled, na mou pleť, na mé řasy.*²³

Třetím básníkem, jehož do Egypta přivedla druhá světová válka, byl Jorgos Seferis (1900–1971). Kavafisem, kterého nazýval Alexandrijcem, a rozbořem jeho básní se začal zabývat při svém pobytu v Pretorii v Jižní Africe (1941) a pokračoval v něm ještě krátce po návratu do Atén roku 1946. Svě rozbořry jeho básní pak uveřejnil v prvním vydání svých esejů.²⁴

Ve svém deníku si po příjezdu z Kréty do Port Saidu poznamenal:

Pátek, 16. května: Egypt, nízko položená země. Nejnížší, jakou jsem kdy viděl. Žádná hora na obzoru. Dole, když se přibližuješ, vidíš lodě a domy, žluté moře, moře Próteovo, a medúzy, plno medúz, pak intenzivní modř. ... Torpédoborec, který pro nás připlul, je řecký. ... Myslím na Kavafise, když se přibližují k této nízko ležící zemi. Právě taková je jeho poezie: prozaická jako nekonečná pláň před námi. Nestoupá a neklesá, prostě jde. Teď mu lépe rozumím a cením si ho za to, co vykonal.

Do Kavafisových krajů jsem přišel se smutkem uprchlíka (ten smutek mohl Seferis pociťovat tím spíše, že sám pocházel ze Smyrny, kde prožil dětství a rané mládí, pozn. aut.). V Alexandrii jsem našel hlavní město, které ještě mluvilo řecky – řecký lid, který měl svého básníka. Jeho stín se neztratil zcela z jeho ulic a náměstí. Snad odlišný řecký svět, ale zůstal za druhé světové války jediným, který setrval až do osvobození země. Opravdu, když nyní myslím na ten trpký čas, myslím, že mohu říci, že nejhezčí dny, které jsem prožil za oněch tři a půl let svého vyhnanství, bylo těch několik málo dnů v Alexandrii. O dvanáct let později jsem jako cestující na lodi vystoupil v Alexandrii a procházel jsem se trochu po těch někdejších ulicích, ale Kavafisovo město už zmizelo.

První vydání těchto esejů vyšlo v Alexandrii roku 1944 podobně jako druhý díl *Palubního deníku*.²⁵ Později Seferis sám přiznává, že třetí díl *Palubního deníku* (1955, *Na Kypru, který mi určil*),²⁶ který byl napsán pod dojmem kyperských událostí a jehož básně mají historické náměty ze starověkých i středověkých dějin Kypru, napsal pod vlivem Kavafisových historických básní.

²² KAZANTZAKIS 1982, 19–21.

²³ KAZANTZAKI 2000, 64. STASSINAKIS 1999, 19–24.

²⁴ SEFERIS *Λοζιμέγ*, 364–357.

²⁵ SEFERIS *Ημερολόγιο καταστροφώματος Β'*.

²⁶ SEFERIS 1955.

Uveřejňujeme zde dvě Seferisovy básně napsané v Egyptě, protože celé básnické dílo Seferisovo vyšlo v českém překladu v roce 2011 v nakladatelství Mervart.²⁷

*Červnové dny r. '41*²⁸

*Nový měsíc vyšel nad Alexandrií
a držel starý v náručí,
my šli směrem k Sluneční bráně
v temnotě srdce – tři přátelé.*

*Kdo by se teď chtěl vykoupat ve vodách Próteových?
Proměnu – tu jsme hledali v létech mládí
plní tužeb, které si hrály jak velké ryby
v mořích, jež náhle se ztrácela:
věřili jsme ve všemohoucnost těla.
A teď vyšel nový měsíc se starým
v objetí. Krásný ostrov krvácí
raněný v krvi, tichý ostrov, mocný ostrov, bez viny.
Naše těla jsou jako zlomené větve,
jako kořeny ze země vyrvané.
Naše žíznivá touha
mramorový jezdec
u temné Sluneční brány
neví, co chtít: stojí tu jen na stráží
vyhnán sem do krajů
u hrobu Alexandrova.*

Kréta, Alexandrie, Jižní Afrika, květen–září 41

*Kaligram*²⁹

*Plachty na Nilu,
ptáci bez zpěvu jedním křídlem
mlčky druhé hledají;
není tu nebe a oni hledají*

²⁷ SEFERIS 2011.

²⁸ Ibid., 187.

²⁹ Ibid., 201.

*tělo mramorového jinocha;
píší neviditelným inkoustem do blankytu
zoufalý výkřik.*

Nil, Casino „Holubice“

Po poezii uvedme alespoň krátké ukázky z prozaické literatury, jejíž autoři rovněž pocházeli z Egypta, tedy byli Egyptiotes, jak Řekové nazývali příslušníky této řecké menšiny v Egyptě. Ukázky seřadíme podle doby, kterou popisují. Patří sem Eleni Voisku, narozená v Káhiře roku 1921, která se ve svých literárních pracích zajímala o osudy řecké komunity v Egyptě, a Stratis Tsirkas (narozen 1911 v Káhiře, usazený od roku 1939 v Alexandrii, zemřel 1980 v Aténách). Oba museli z Egypta odejít po Násirově převratu v červenci 1952. Hlavním dílem Tsirkasovým je vedle literárněhistorických studií (mezi jinými též o Kavafisovi) trilogie *Nezkrotná města (Akivernites polities)*, jejíž děj se odehrává za druhé světové války, kdy řečtí dobrovolníci bojovali v Egyptě spolu s anglickou armádou proti Němcům. Závěr 3. dílu trilogie ukazuje, jak někteří z nich později těžce nesli nucený odchod z Egypta, který se jim už stal vlastní, kde měli příbuzné a své mrtvé na řeckém hřbitově.

Eleni Voiskou, *Možná jste je znali i vy (Isos ki esis tus gnorisate)*, Atény 1992.

Angelos dorazil do Alexandrie. V hlavě mu zněla velká jména: Tositsas, Averof, Zer-vudakis, Salvagos, Benakis, Sturnaras. ... Vrhli se do obchodování. S jakým kapitálem? S čím obchodovali? V hlavě se mu motaly bavlna, tabák, vína, oleje... Přitáhl by k sobě celou rodinu. Pak by se stal dárce. Pak dobrodincem. Ještě později možná velkým dobrodincem vlasti. Ale jak? Díky bavlně, tabáku, vínu, olejům? Jedné noci ještě na lodi měl sen. Plaval uprostřed bílé pěny, úplně měkoučké. Nebyla to mýdlová pěna. Byla to egyptská bavlna. Mě-koučká, ochmýřená. Peří. Hladila ho, lechtala ho na prsou, na zádech, na nohou. Propadal jí srdcem i duší. Byla zároveň teplá i osvěžující. Řekl bys příznačná: má se tedy vrhnout na bavlnu? Ráno se na to zeptal Mitsose. Trochu víc ho to k němu poutalo. Mitsos odejel před deseti lety z Kréty. A stále ještě nedokázal, aby k sobě „přitáhl“ rodinu. Teď se vracel z Chanii a zanechával za sebou sliby, že „brzy“, ... že „brzy“. Jeho ústa byla plná toho „brzy“.³⁰

Bylo 1. ledna 1930. Třicet let daleko od vlasti. Odešli tehdy tři: Jerasimos, Angelos, Nikodimos. První byl zabit v Pekingu. Druhý v první světové válce, zanechávaje za sebou vdovu a sirotka. Třetí si založil rodinu v Alexandrii, každý den odkládal svůj druhý cíl, návrat. Jeho snacha a synovec žili v Káhiře. Všichni ostatní příbuzní – dnes je většinou neznal – byli v Řecku, v Řecku, kde žili i uprchlíci z Malé Asie. Ale v Egyptě přibližně 16 000

³⁰ VOISKOU 1992, 27. Přel. autorka.

uprchlíků doplňovalo a zvyšovalo počet zahraničních Řeků. Uprostřed světové hospodářské krize se vzrůstá nezaměstnanost a demonstrace – Fuad vládne v Egyptě. „Pilného člověka, milovníka Múz, Fuada svobodomyšlného,“ zpívaly řecké děti při hodinách zpěvu. Jeho syn Faruk se připravuje. Hezký hoch, ještě neztloustl, fotografuje se vsedě na koni. Většina řecké kolonie nikdy neslyšela o Kavafisovi, ani o Nikolaidisovi, ani o jazykových sporech, ani o Káhírském klubu, který příští rok připravuje literární památník o Sklirosovi, o Vlasisovi Jannalisovi, o Kostasi Florisovi a chystá knihu s jejich studiiemi.³¹

Z cesty do Mnichova mu Aristarchos psal: „Zamrazilo mne, sotva jsem položil nohu na nástupiště, kolik tu přicházelo a odcházelo vystěhovalců. A mezi nimi byli i Řekové. Slyšel jsem o celých vesnicích naší vlasti. Ve službách bývalého okupanta. Každý den se dávám do hovoru se zdejšími lidmi. Není jich málo, co v sobě vidí vyšší rasu.“

A jeden dávný spolužák mu napsal z Atén: „Jsem cizincem ve své vlasti. Našel jsem práci v cestovní kanceláři. Víš, co tady říkají? „Přišli jste se znalostí cizích jazyků a spolklí jste nám místa.“ Nevědí, že jsem tři roky pracoval jako poskok na zelném trhu. Nedávno jsem v jedné restauraci potkal Egyptana – mluvil velmi dobře řecky, dělá tady doktorát. Umývá nádobí. A čišníci říkají, že sebral místo Řekovi, místo za pár drachem. Řekni mi, Aristide, kolik tisíc Řeků nás pracovalo a kolik ještě pracuje v Egyptě?“³²

Markos se cítil rozpolcený, ale neřekl jí nic. Na jednu stranu se chtěl nakonec vrátit do vlasti svých předků, na jedno místo se svými třemi chlapci a dcerou. Z druhé strany... Z druhé strany? Cítil se připoutaný k zemi, kde se narodil, ke kostem blízkých mrtvých na hřbitově sv. Jiřího. A co ti mrtví v Alexandrii?³³

Stratis Tsirkas, *Netopýr (I nychterida)*, 3. díl trilogie *Nezkrotná města (Akivernites politics)*, Atény 1965.

Alexandrii jsem dobře neznal. Abych lépe poznal takové město, potřebuji měsíce, mnoho volných dnů, abych mohl chodit bez cíle, abych se mohl ubírat cestami, o nichž nevím, kam vedou, abych mohl dělat objevy – vnitřní dvůr s modrou dlažbou, tvar s námahou vytvořených mřížových vrat, malou okenní tabuli se žlutými a růžovými proužky, jaké mívají fotbalové dresy, a vedle strom s lesklým kmenem a listím plným egyptských holubů. Abych se mohl zastavovat u starých bran a četl letopočty vyryté do kamene nebo do dřeva a snil: tento dům nezachvátil velký požár, tento byl postaven v roce, kdy se narodila má matka... Abych slyšel jména ulic a aby má fantazie pokračovala od světa Hérotova a Plutarchova k dnešnímu světu lichvářů a obchodníků s bavlnou.³⁴

³¹ Ibid., 71. Přel. autorka.

³² Ibid., 107. Přel. autorka.

³³ Ibid., 234. Přel. autorka.

³⁴ TSIRKAS 1965, 14. Přel. autorka.

Uprostřed hovoru otevřel [Paraschos] dveře a vyvedl mě na balkón. Náhle se objevilo moře zářící a modré, až se mi zastavil dech. Na nebi stály jakési velké mraky plné světla. Proti nám na starém ostrově Faros hrad Kait Beje, těžký a němý, se zrcadlil ve vodě jako turistický akvarel. Vyklonili jsme se, abychom viděli Východní přístav, a pokračovali až do Ramli.³⁵ Měl jsem pocit, že se nacházím na obvodu nějakého stadia nebo nějaké arény. Tam dole byl mys Silsila, „u Strabóna Lochias,“ řekl Paraschos.³⁶

Auto klouzalo se zapálenými světly, projíždělo vesnicemi feláhů, jejich kavárny a obchody s cigaretami byly otevřeny celou noc. Jeli do Abukiru³⁷ do řecké restaurace proslulé svou kuchyní, v níž připravovali mořské ryby. Restaurace byla postavena na skále v malé vzdálenosti od základů Artemidina chrámu. Bereničín vlas³⁸ nyní visel vysoko na nebi, aby, pokud bude existovat život, byl svědectvím vášnivě lásky královny s řeckou krví. Nan pozorovala, aniž to řekla, jak kosmopolitě dnešní Alexandrie měli vyvinutý historický cit. Zjišťoval jsi, jak čtáh v běžných každodenních skutcích a orientuje jejich chování a snad i osud každodenními zmínkami o řecké minulosti města k řeckému cítění lásky a krásy, k vyhledávání rozkoše bez výčitek a k závatné žízni po věčnosti.³⁹

„Co mám na mysli, když mluvím o beduínské kultuře... Máte-li na zahradě růži a kolem jde beduín, utrhne ji, ale nepřivoní k ní – nevezme si ji, ale zahodí ji. Uvidí-li na pozemku keř nebo rostlinu, vytrhne je i s kořenem a zahodí je. Nechali-li jste uprostřed pouště nějaký dům, beduín nejdříve vyláme dřevěnou část a spálí ji a pak jej pomalu strhne celý, kámen po kamení. Celý tento prostor kolem nás byl kdysi pokryt mramorovými památkami řeckými a římskými. Co se s nimi stalo? Beduíni je spálili, udělali z nich vápno. Ostatní přikryla poušť. Nejlepší spojenec beduína je písek: žlutá nekonečnost, kterou utvářejí větry, jak se jim líbí – mateřská kašička nomádů. Přírozený život tohoto pobřeží Afriky – beduínská civilizace. Vaše civilizace je tu jen epizodou. Z těch třiceti století existence, kterou dáváte Alexandrii, vycházíte-li z faraonství Rakotidy, jen velmi těžko pokryjete deset z nich událostmi. Ta ostatní zůstanou bílá, pustá. Co víte například od dobytí [Egypta] Araby až po vaši renesanci? Jen velmi málo věcí, sedm století žlutého písku, beduínská civilizace. A teď vidím, že se vrací jejich vláda.“⁴⁰

³⁵ Ramli(on), čtvrt v Alexandrii.

³⁶ TSIRKAS 1965, 31. Přel. autorka.

³⁷ Abukir, předměstí Alexandrie.

³⁸ Bereniké byla manželka Ptolemaia III. Euergeta. Obětovala Afroditě své vlasy, které byly podle hvězdáře Konóna přeneseny mezi hvězdy, kde tvoří skupinu drobných hvězd v souhvězdí Velkého Medvěda. Báji zpracoval Kallimachos a do latiny přeložil Catullus.

³⁹ TSIRKAS 1965, 167. Přel. autorka.

⁴⁰ Ibid., 227. Přel. autorka.

Paraschos se naklonil dál od skály. Utlumená v letním soumraku měla městská světla v sobě něco roztroušeného a mléčného. U mola se stávala trochu jasnými, zelenala se a jejich klikatý odraz ve stojaté vodě žloutl jako med. Dále v Karaburnu nějaké svítilny jiskřily v řadě jako jitřenky, byla to světla rybářských loděk. Paraschos našel Egnatii, Tsimiskovu ulici a Aristotelovo náměstí.⁴¹ Bílá věž, i ona osvětlená, mu sloužila jako orientační bod – [Thessaloniki] je krásná i odsud shora. Ale já dávám přednost jejímu novému městu, strašně moc mi připomíná Alexandrii.⁴²

„Koupil jsem hrob na hřbitově Evangelistria ... , aby měli u nohou nevěstu Thermajského zálivu, protože se tolik podobá Alexandrii.“⁴³

Bibliografie

- ALEXIOU E. *Για να γίνει μεγάλος*, Athina 1966².
- DOSTÁLOVÁ R. K homérským tradicím v novořecké literatuře. *Listy filologické* 88, 1965, 272–284.
- DOSTÁLOVÁ R. *Byzantská vzdělanost*, Praha 2003².
- DOSTÁLOVÁ R. – HOŠEK R. – MESSERI G. – OERTER, W. B. – PINTAUDI R. *Papyrologie (řecká, latinská, koptská)*, Praha 2008².
- DURRELL L. *Alexandrijský kvartet. Přeložil Vladimír Medek*, Praha 1989.
- GIBBON E. *Úpadek a pád římské říše: výběr. Vybral Jiří Klabouch; z angličtiny přeložil Adolf Felix; doslov Josef Polišenský; poznámkami opatřil a ilustrace vybral Vladimír Vavřínek*, Praha 1983.
- KAZANTZAKI E. *Ο Ασυμβίβαστος*, Athina 1977⁶.
- KAZANTZAKI, E. Kazantzaki et les Arabes. *Le regard crétois* 22, 2000, 64.
- KAZANTZAKIS N. *Ταξιιδεύοντας: Ιταλία, Αίγυπτος, Σινά, Ιερουσαλήμ, Κύπρος, ο Μοριάς*, Athina 1981.
- KAZANTZAKIS N. *Hlášení El Grecovi. Přeložily Jana R. Friesová a Božena Protopapasová*, Praha 1982.
- OTRANTO R. *Antiche liste di libri su papiro*, Roma 2000.
- PAMUK O. *Istanbul: vzpomínky na město. Přeložila Klára Kolínská*, Praha 2006.
- PARSONS P. *Dějiny ukryté v písku: antické papyry z římského Egypta. Přeložila Daniela Feltová*, Praha 2008.
- SEFERIS J. *Λοιμμές*, Alexandria 1944.

⁴¹ Jména významných ulic a náměstí v Soluni (řec. Thessaloniki). Její zakladatel Kassandros dal městu jméno své manželky, která byla sestrou Alexandra Velikého.

⁴² TSIRKAS 1965, 409.

⁴³ Ibid., 422. Přel. autorka.

- SEFERIS J. *Ημερολόγιο καταστροφώματος Β'*, Alexandria 1944.
- SEFERIS J. *Ημερολόγιο καταστροφώματος Γ': Κύπρον, οὐ μ' ἐθέσπισεν*, Athina 1955.
- SEFERIS J. *Básně. Přeložili Ružena Dostálová, Vojtěch Hladký a Jiří Pelán*, Červený Kostelec 2011.
- SOUŠEK Z. (ed.). *Knihy tajemství a moudrosti I. Mimobiblické židovské spisy: pseudepigrafy*, Praha 1995.
- STASSINAKIS G. Introduction aux relations de Nikos Kazantzaki avec le monde arabo-musulman. *Le regard crétois* 19, 1999, 19–24.
- TOMARA-SIDERIS M. Egyptian Hellenism and Benefaction. *Journal of the Hellenic diaspora* 29/1, 2003, 97–113.
- TSIRKAS S. *Ανυβέρονητες πολιτείες· Η νυχτερίδα*, Athina 1965.
- VOISKOU E. *Ίσως κι εσείς τους γνωρίσατε*, Athina 1992.